

CANIGÓ I EL DESVETLLAMENT DE LA CONSCIÈNCIA CATALANA AL ROSSELLÓ*

Joan TORRENT i FÀBREGAS

I

LA NOVA VISIÓ DE LA CATALUNYA ANTIGA

El sentiment de pàtria, tan robust ja en el Verdaguer adolescent, assoleix en ell la plenitud en el moment que és il·luminat pel coneixement històric dels orígens. Aquest coneixement, si d'una manera fragmentària el tingué aviat, no arribà a ser prou complet o intens, al punt de permetre-li una visió ampla, de conjunt, fins a la maduresa de la vida.

I és simptomàtic de Verdaguer que l'eclosió del sentiment de pàtria anés lligada ensems amb un notori eixamplament del coneixement geogràfic de la Catalunya antiga. Això no ens ha d'estranyar si tenim present que el nostre poeta, tan arrelat a la terra, de la qual sabia esprémer-ne com ningú la substància autóctona, per abastar els llorers més alts i cobejats portà de bracet, una a cada banda, la geografia i la història. Aquesta cosa és tan característica, que podem dir que la visió perfecta de la Catalunya històrica l'aconseguí quan pogué contemplar la terra catalana panoràmicament, des dels miradors més prominents i ennoblits per la tradició.

L'any 1879, quan això es produí, Verdaguer havia iniciat la producció poètica sobre temes montserratins, que tanta volada prendria en ocasió de celebrar-se, l'any següent, el mil·lenari de la invenció de la imatge de la Verge de Montserrat. Plenament identificat amb la muntanya mariana, la seva imaginació la veuria com un escenari grandios, asceteri i santuari, lloc d'adoració de la Verge, pel qual desfilaven els més il·lustres personatges de la pàtria: comtes-reis, i guerrers, sants i bisbes, monjos i ermitans —un sant Lluç, un Jaume I, un sant Ignasi, un Colom. Com en processó, tots ells, voltats de multituds de devots peregrins, pujaven els graons de l'aspra, perfumada muntanya per agenollar-se davant el tron de la Mare de Déu.

Fins al començ d'aquell estiu, el poeta havia estat treballant en la «Llegenda de Montserrat», extens poema en tretze cants, i a primer d'agost pre-

*Publicat amb el mateix títol a la revista «*Criterion*» núm. 7 (*Als 75 anys del poema «Canigó»*). 1961, pàgs. 123-144. Premi «Jacint Verdaguer» del certamen Franciscàlia de 1961.

parava la maleta per anar al mas Bach de Collsacabra, quan rebé un telegrama del fill del marquès comunicant-li que l'esperava a Sant Sebastià, per anar junts a un balneari de La Presta, al Pirineu francès: els febles pulmons de don Claudi necessitaven respirar els aires purs de muntanya. Heus aquí la contrarietat per al poeta, que s'havia proposat acabar la llegenda de fra Gari en l'estimulant quietud de les Guilleries. «Adéu per aquest estiu —escriví a mossèn Collell—, alzines corpulentes i roures de mil anys d'aqueixes obagues, i adéu vosaltres, amics de muntanya, que si no sou tan vells, em doneu millor ombra». Se'n va amb recança; no sap que els seus somnis experimentaran una insospitada, meravellosa amplificació.

Dir La Presta és dir el Canigó, la mola imposant del qual es dreça davant d'aquell llogarret. Mossèn Cinto havia estat prop d'allí, sis anys abans, però aleshores l'anèmia cerebral que patia i els forts dolors que el turmentaven —que sols els aires marins guaririen— feien que allò que més l'hauria engrescat, perdés tot l'interès als seus ulls. En canvi ara, delitós i venint de Montserrat, els sentits estaven afinats i desperts com mai per a acontemplar un gegant de la pàtria com aquell.

De la pàtria? Sentint parlar la gent, no podia dubtar que el país perteneixia a França, més per als catalans sempre seria el Rosselló o el Conflent, així com les comarques veïnes, de la mateixa banda francesa, mai no deixarien de ser el Vallespir, el Capcir i la Cerdanya. Encara més, ja aleshores degué posseir una certa convicció que allí trobaria la terra més catalana de totes, perquè no res menys en els replers del Canigó la pàtria hi havia tingut el bressol, havia alenat per primera vegada.

«El país m'agrada iestic com el peix a l'aigua» —escriví el tercer dia de ser-hi a mossèn Collell—. I al mateix íntim amic, tres setmanes més tard, tot fent-li saber que havia retornat a Barcelona, es lamentava que havia corregut molt i no havia fet res. «Ma llegenda de Gari ho ha pagat, puix s'ha quedat tal com estava abans de l'estiu». En altre lloc dirà que, mentre don Claudi «s'entretenia dibuixant rònegues cases, roure i penyals», ell feia excursions per la muntanya: pujà a «la pica du Canigou», visità les ruïnes del monestir de Sant Martí. Aquells dies, però, escriví una poesia extraordinària, que valia per moltes, «La barretina». El poeta no podia deixar-nos un document que amb més fidelitat expressés els sentiments que el país li desvetllà. La cançó del darrer barretinaire de Prats de Molló és la trista elegia, el suprem cant de la decepció d'un català conscient per la pèrdua de la llengua, dels costums i de les virtuts més característiques dels avantpassats, que tot això representava la barretina.

Verdaguer comprovà adolorit que, en força més grau que a la Catalunya d'ací, a la d'allà la influència abassegadora de la llengua oficial havia produït estralls irreparables: els muntanyencs parlaven un *patois* detestable, si bé digne de respecte; mentre que al pla i a les viles, la gent, com avergonyida de la corrompuda parla dels avis, l'havia bandejada del tot. Per boca del barretinaire, el poeta se'n planyerà:

Catalana és esta terra,
els vilatges catalans,
català el pia i la serra,
mes de França els habitants.

Canigó de blanca vesta
diu: —No entenc la parla aquesta.
El Pirineu li contesta:
—Ni els d'ací són com abans!

Amb honorables excepcions, aquells catalans, malgrat que eren nats a l'ombra del Canigó, el fornal més antic de la raça, havien perdut la consciència de llur origen.

Aquella estada a La Presta serà de gran transcendència ensems per al poeta i per a la Renaixença.

L'estiu següent —1880—, don Claudi repetí la temporada al peu del Canigó, trobant mossèn Cinto força millor disposat a acompanyar-lo. D'un estiu a l'altre, si bé les grandioses festes del mil·lenari de Montserrat tingueren ocupada la lira del poeta —tot el poble català canta i cantarà sempre més alguns dels inspiradíssims cants compostos llavors— ell no oblidà el Canigó i inquirí en els llibres d'història l'epopeia de la reconquesta.

Altra vegada al peu del gegant pireneic, trobaria més afinitats i llaços: l'insigne abat Oliva, de l'estirp fundadora, que havia fet aixecar el campanar del cenobi de Cuixà, essent després abat de Ripoll, n'havia bastit allí un altre de semblant, i germà d'ambdós era l'altíssim cloquer que Vic li deu de quan fou bisbe d'Ausona. El record de l'esplendor monàstic del Conflent, que veia materialitzat en les ruïnes dels cenobis, el colpí ara més fortament, i li inspirà una altra famosa elegia, «Els dos campanars», quinta essència de l'enyor del passat:

Doncs, què us heu fet, superbes abadies,
Marcèvol, Serrabona i Sant Miquel,
i tu, decrepit Sant Martí, que omplies
aqueixes valls de psalms i melodies,
la terra d'àngels i de sants el cel?

L'esperit de l'antigor renaixia: a l'esguard del poeta, el Canigó tornava a ser el baluard de la fe i de la pàtria; el mateix que abans a Montserrat, amb els ulls de la imaginació veia la muntanya poblada de sants monjos i ascetes, d'illustres comtes que foren com patriarques, d'herois guerrers i ardits muntanyencs, que foragitaven per sempre el sarraí invasor, i tot empenyent-lo, s'estenien per la vessant hispànica.

Mes el poeta no en tenia prou: necessitava encara eixamplar la visió. I li entrà una avidesa de conèixer tot el Pirineu català, per tal de comprovar què en restava d'aquella remota, beneïda època; no cal dir que, en el cas de sort,

la troballa no fou més que de ruïnes i llegendes. Bon punt aquell estiu pogué deixar don Claudi, se n'anà a Puigcerdà i a la vall de Núria; tot el mes d'agost el dedicà a recórrer aquelles muntanyes. En una lletra al fill del marquès, li deia: «Otra vez me tiene V. entre las nieves del Pirinco, contemplando desde sus altas cumbres los valles y hondonadas de mi querida Cataluña». I al més íntim amic, mossèn Collell, li confessà en altra lletra escrita un d'aquells dies: «Estic dormint en mon somni nou: guarda-me'n el secret».

El futur poema nacional de Catalunya s'havia concretat ja en la ment del seu més gran poeta. Aquest dedicà encara els estius dels quatre anys següents, o sigui, fins que hagué enllestit l'obra, a conèixer la resta del Pirineu. Amb aquest notable estímulo geogràfic, el coneixement històric s'esbadià del tot; la visió que ara Verdaguer tingué de la Catalunya antiga fou prou completa perquè li permetés considerar, a més dels orígens, l'estesa de la pàtria catalana: l'expansió territorial la veié representada, naturalment, en Jaume I, el Conqueridor, el més gran dels reis catalans, en opinió seva.

En el darrer sentit, el poeta pogué encara completar pràcticament els seus coneixements, i ho degué també a Claudi López. La primavera de 1883, una altra excursió amb el ja marquès de Comillas, que no cessava de buscar la salut en el canvi d'aires, aquesta vegada per mar, en un *yacht*, li va permetre de recórrer la costa catalana fins al límit de l'expansió peninsular, més enllà de València. Entre les províncies d'Alacant i Múrcia, Verdaguer remarca el límit dient: «Illa Grossa (sic) seria el magnífic punt final del domini de nostra llengua en el litoral de ponent, si no hi hagués més enllà Cap Negre, poble situat entre el cap de Palos i Mar Menor, i l'islot d'Escombrera... davant de Cartagena». Durant aquell creuer, en terra d'Àfrica pogué satisfer la seva curiositat de conèixer la raça dels «en algun dia, terribles fills del Profeta», a l'aferissada lluita contra els quals es pot dir que Catalunya degué el ser. I cal que notem encara que, a Alger, tingué una gran alegria en oir un missionista claretià que ensenyava el catecisme en català a uns infants. Admirat, va inquirir i s'assabentà que el cas no era insòlit. «Per aquells carrers, camps i camins», escriurà, «un pot dirigir-se en català a tots els infants i homes espanyols, segur que en català li respondran: en català d'Alacant, suau i falaguer com els aires d'Andalusia, o en català de Mahó, greu i ressonant com les ones del golf de Lleó». Heus aquí una inesperada forma de l'expansió lingüística, tant més notable quant era acusada en el propi darrer recer de l'antic enemic.

D'aquell extraordinari entusiasme geogràfic-patriòtic de Verdaguer, generalment hom sols n'ha vist la concreció més grandiosa, el poema *Canigó*; pocs s'han aturat a considerar el conjunt de la producció d'aquella època, la qual gira al voltant del mateix tema, i en aquest sentit forma un cicle orgànic ben definit. com el monolític poema canigonenc, les restants composicions del cicle són derivacions i variacions de l'exaltació del sentiment de pàtria motivada pel contacte amb els llocs a on la raça s'originà. Si no molt nombroses, són prou importants. Ja m'he referit a «La barretina» i «Els dos campanars». L'any 1881, tercer canigonenc, escriví un gran discurs, per a ser llegit

en els Jocs Florals de Barcelona, que presidí, tot ell dedicat a la figura excelsa del rei Jaume el Conqueridor.

Aquell discurs és un altre bloc monolític dins l'afortunat cicle patriòtic. En ell, Verdaguer veu el rei Jaume, oriünd de Montpeller, com una figura que domina totes les altres, encara que aquestes siguin «un Otger, un Wifret el Pilós, un Borrell I, un Berenguer el Vell». «El seu regnat de seixanta anys fou l'època més gloriosa, per no dir el segle d'or, de nostra història... A la llengua catalana li obrí nous i immensos horitzons». I idealitza així la seva figura: «Més gallard que les palmeres d'Elx, més fort que les oliveres mallorquines, més alt que els faigs i els roures del Pirineu... Majestuós a la manera de Carlemagne, hèroe legendari a la manera de Roldà». «Aquesta és la gentil figura que em té robat el cor», confessa. I ho demostrà prenent-la també per tema d'algunes inspirades poesies: «El gegant, i la captiva» («Don Jaume n'és el gegant — i la captiva, Mallorca»); «Don Jaume en Sant Jeroni» («Per veure bé Catalunya — Jaume primer d'Aragó — puja al cim de Sant Jeroni — a l'hora en què hi surt el sol. — ¡Quin pedestal per l'estàtua, — pel gegant quin mirador!»); «El pi de les tres branques»; «L'estàtua de Don Jaume». També l'any 1881 Verdaguer va presidir els Jocs Florals del Rat Penat, a València; i no volgué escriure cap discurs per aquella ocasió, perquè, va dir, hauria hagut de repetir l'elogi del rei Jaume.

D'altres composicions del mateix cicle són: «Barcelona a Montpeller», «Els fills del Canigó», «A la Verge de Banyuls». Hi ha encara les poesies de tema rossellonès «El sol de Pezillà», «Jesús infant als infants del Rosselló» (dues versions), «La Verge de Lurdes», que pertanyen a una època posterior, i potser per això la faceta patriòtica no hi és tan acusada.

II

L'IMPACTE DE «CANIGÓ» EN LA RENAISEXÇA

Hem vist l'evolució del sentiment de pàtria en el poeta, i com, en ocasió de l'estada al Rosselló, la visió panoràmica de la història és assolida; hem vist també les composicions literàries que, amb el granític poema, en marquen les fites. Podem parlar ja de la influència que això tingué en la Renaixença catalana, de l'impacte que hi produí. És tant important, a parer meu, que, des de l'aparició de *Canigó*, la visió històrica del poeta passà a ser la de la Renaixença. I un altre mèrit de Verdaguer, aquest sí indiscutible, és haver provocat, amb el poema, el renaixement català al Rosselló. Pensem que no res menys la producció literària corresponent al cicle canigonenc — que coincideix amb l'apogeu de l'activitat d'escriptor de mossèn Cinto, com remarca Josep Maria de Casacuberta — «reflectí — segons observa el mateix autor —, les orientacions patriòtiques i literàries més ben enfocades del nostre vuitcents». Que la seva eficàcia fos, doncs, extraordinària, no ens ha de sorprendre. Anem a veure fins a quin punt ho fou, concretant-me en l'aspecte més característic: el renaixement català rossellonès.

Abans m'he referit a la decepció del poeta en comprovar que els habitants de la banda francesa dominada pel Canigó havien perdut gairebé del tot la consciència de llur origen català. No hi ha dubte que la Renaixença catalana i la provençal —dos fenòmens que, si bé contemporanis, s'havien produït independentment— havien afectat la gent de lletres del Rosselló: la lectura de *Mireio* en la versió francesa, i de *L'Atlàntida* en la bilingüe catalana-castellana, hagué de remoure en molt la fibra del passat. No obstant, no es pot dir que aquells elements simpatitzants amb el català haguessin establert un contacte directe amb els de Catalunya; quant més, s'hi sentien solidaritzats a través dels felibres provençals, representats per aquests.

Ara bé, la presència de l'autor de *L'Atlàntida*, envoltat de l'aurèola del geni, al balneari de La Presta, no podia passar desapercebuda. Cal pensar que la contrada canigonenca, amb el veïnatge dels luxosos balnearis de Vernet les Bains, era lloc força concorregut a l'estiu, per la gent benestant del Migdia francès. Verdaguer entrà en relació, tot seguit, amb alguns il·lustrats clergues, rectors i beneficiats d'aquells pobles, i degué fer-ho aleshores també amb Justí Pepratx. Aquesta darrera amistat n'explicaria d'altres, tenint en compte el caràcter expansiu del que seria principal propagandista i impulsor de la Renaixença al Rosselló, Justí Pepratx, que havia nascut a Ceret en 1828 —tenia, per tant, disset anys més que mossèn Cinto— i exercia de notari a Perpinyà, sentia un gran entusiasme i vertadera afecció vers la vella llengua i les tradicions del país. Poeta ensems, llavors devia preparar un seu llibre, *Ramellet de proverbis*, que veié la llum l'any següent¹; d'altres llibres de poesia que publicarà seran *Pa de casa* i *Espigas y flors*, aquest darrer amb el pseudònim de «Pau Ferriol de Ceret». En les primeres entrevistes, Pepratx degué parlar a Verdaguer del seu ambiciós projecte de traduir *L'Atlàntida* en versos francesos.

Aquella i alguna altra amistat, com la feta amb monsenyor Tolrà de Bordas, futur traductor de *Canigó*, foren cultivades, de bell antuvi, amb un gran fervor, per una i altra part. Verdaguer aprofità tota ocasió per a invitar o perquè fossin invitats, els rossellonesos, als actes catalans que amb freqüència es celebraven a Barcelona. I els del Rosselló no trigaren a correspondre de la mateixa manera.

Després d'alguns desplaçaments individuals, com el de Tolrà de Bordas, que assistí, invitat per mossèn Cinto (any 1882), a una excursió a Poblet i Santes Creus en honor dels valencians, l'any següent un grup de rossellonesos, presidit per Pepratx, vingué a Barcelona per a commemorar el 25è aniversari dels Jocs Florals: a l'ermita de Sant Jeroni, tingué efecte el primer acte de germanor catalano-rossellonesa al Principat, recintat-se poseies; el cap fou mossèn Cinto, el cor Pepratx i «la cua» Francesc Matheu, com deixaren consignat en el llibre de firmes del santuari montserratí.

Al mes següent, la visita fou tornada. El més granat de les lletres catalanes

1. Perpinyà 1880.

—Aguiló, Guimerà, Matheu, Oller, Cutxet, Ubach, Forteza, Collell— anaren al Rosselló per al primer aplec català que s'hi feia. Mossèn Cinto intervingué directament en l'organització de l'expedició; en comunicar a Collell les persones que hi participarien, li deia: «No hi ha, que jo sàpiga, elements discordants». Hom els rebé cordialment; pels d'allà, l'ànima de tot foren Pepratx i el rector de Banyuls, mossèn Rous. Hi hagué solemnes actes a aquella població, a Elna i Perpinyà. A Banyuls, mossèn Cinto va presidir una sessió literària seient al seu costat Pepratx. I en una altra celebrada a Perpinyà, mossèn Collell recità alguns fragments, aleshores inèdits, del poema *Canigó*; en aquell solemne acte foren coronats Verdaguer i Guimerà.

Formalitzades així les relacions, aquestes seguiren una trajectòria no interrompuda, que hom pot comprovar fàcilment. L'any 1884 ve assenyalat per l'aparició de la versió de *L'Atlàntida* deguda a Pepratx, que tant d'èxit tindria: l'any 1900 se n'havien fet sis edicions (Perpinyà, París, Montpeller); la tercera inclogué el text en català. Aquell any Pepratx fou designat membre del cos de mantenidors dels Jocs Florals barcelonins.

En 1885 el govern espanyol va sancionar les relacions entre Catalunya i el Rosselló atorgant a Justí Pepratx la creu de Carles III. El Nadal d'aquell any serà històric per a les lletres catalanes, per haver sortit el poema *Canigó*, que el seu autor dedicà, amb la més breu i expressiva de les dedicatòries, «Als catalans de França». La premsa del Rosselló li adreçà frases d'elogi i reconeixement, i un brillant acte públic fou tributat a Verdaguer en la «Cort d'Amor», de Montpeller; l'homenatjat va llegir-hi la patriòtica poesia «Barcelona a Montpeller», escrita expressament.

No hi hagué acte catalanista quelcom important, al Principat, en què els del Rosselló no hi figuressin. L'any 1887 participaren també en una excursió a Mallorca, dedicada a exaltar un episodi de la batalla de Santa Ponça, de l'època de la conquesta. D'altra part, aquell mateix any mossèn Cinto, Collell i Guimerà assistiren a la benedicció d'una estàtua de la Verge, a Banyuls, juntament amb poetes occitans.

Justí Pepratx, que de moltes maneres demostrà el seu pregon sentir català, fou l'ànima de l'Estudiantina Catalana. Formada per joves universitaris de Perpinyà i dirigida pel seu fill, donava concerts de cançons populars rosselloneses, fent gallarda ostentació de la barretina. Mossèn Cinto compongué per a ella «El fills del Canigó», que, amb música de Candi, s'estrenà el 21 de novembre de 1887. L'any següent, l'Estudiantina féu una *tournee* per Catalunya, organitzada per Verdaguer, a benefici de les Dames de la Caritat. Donà ací tres concerts, essent obsequiada amb un banquet pels nostres poetes, que acudiren a l'estació a acomiadar-la. En el moment del comiat, Cabot i Rovira llegí aquesta poesia:

*Déu te guardi, Estudiantina,
i guardi la barretina
que corona el teu front,
que en tant una en vermellegi*

*i amb la caritat rumbegi,
viurà nostra germanor.
Salut, catalans de França!
Visca els fills del Canigó!*

En 1889 veié la llum la versió francesa de *Canigó*, de Tolrà de Bordas, que s'anticipà en nou anys a la del comte de Cedillo en llengua castellana.

Per aquell temps, poetes rossellonesos i barcelonins havien fet amistat personal entre ells. Pepratx es cartejava amb els prohoms del Principat; els estius passava temporada a Caldetes, a on es veia amb mossèn Cinto.

Enguany que celebrem el centenari del naixement del poeta Maragall, és oportú recordar que, seguint la moda d'anar al Pirineu —una altra influència del poema *Canigó*—, estiuejà Maragall a Sant Joan de les Abadesses, i és d'ell la magnífica poesia «Glosa», que aludeix a un futur somniat reialme pireneic, en aquestes estrofes:

*Alceu els ulls al mur que ara ens separa;
s'acosta el dia que serem tots uns...
Jo no sé com, prò un vent de profecia
corre sobre eixos monts d'ací i d'allà;
jo no sé quan, prò vindrà un dia
que el Pirineu regnarà...!
I la que fou barrera
serà el trono reial de l'unió...
El reialme pireneic
coronat de neus molt blanques,
planes verdes a l'entorn
i un mar blau a cada banda.*

Aquell fantàstic i alhora entranyable reialme, així captat per la fina sensibilitat de Maragall, no era sols ell a somniar-lo, com ell molts altres catalans, després que Verdaguer l'havia configurat atractivament en el seu poema.

L'amistat de mossèn Cinto amb els rossellonesos passà per la prova de foc, quan per a ell arribaren els dies d'infortuni. De totes les amargors que tastà aleshores, una de les més grosses fou que els catalans d'ací li fessin el buit. Això tan monstruós revoltà el bon Pepratx qui, en un gest nobilíssim, adreçà patètiques missives als més destacats homes de lletres de Catalunya que ell coneixia, recordant que era un deure de tots defensar l'altíssim poeta-sacerdot. A Cabot i Rovira l'incità a fer-ho amb raons com aquestes²: «Aquí a França hom diria que sabem millor el que val un tal home! Si vingués li besaríem les petjades... Puix és ell qui ha fet conèixer el català per tot el món i qui l'ha ressucitat en la nostra terra, així com en Mistral ha fet amb el provençal en la seva... Per a nosaltres, catalans rossellonesos, aquest és i serà sempre

2. Lletres del 23 juliol 1897 i 27 març 1899.

al cap de tots, i l'estimarem com sempre, per més que li hagin tirat pedres i calúmnies.» Ensem amb divulgà al Rosselló i Provença els articles *En defensa pròpia* i va traduir el llibre *Flors del Calvari* bon punt aparegué. També aquells dies el P. Exuperi de Prats de Molló va confortar mossèn Cinto amb una comprensiva carta, i un oferiment perquè anés a residir a Perpinyà li fou fet per Carselade du Pont. Fa de bell recordar aquesta honrosíssima pàgina dels rossellonesos.

Un cop mossèn Cinto rehabilitat, Pepratx tingué un altre gest entranyable: va sufragar, en una església de Perpinyà, un altar dedicat a Jesús infant —discret homenatge a l'autor de la trilogia que el tenia per tema—, i aconseguí que el sacerdot-poeta anés a beneir-lo. Allà hom va festejar Verdaguer com mai, essent un dels principals a fer-ho el bisbe electe, monsenyor Carselade du Pont. Un d'aquells dies, Agustí Vassal el portà a Pesillà de la Ribera, a on el poeta pogué contemplar les sagrades formes prodigiosament conservades. Conseqüència d'aquella visita i dels posteriors estímuls epistolars de Vassal, foren la poesia «El sol de Pesillà» i un llibre pòstum, *Eucarístiques*.

Quan, passats tres anys, de Perpinyà li comunicaren la mort de Justí Pepratx, mossèn Cinto, malgrat el precari estat de salut i escaure's en ple desembre, a l'instant es posà en camí per assistir a l'enterrament. Aquell viatge tingué fatals conseqüències; el poeta hagué d'enllitar-se al cap de poc, i al mes de juny, a Vallvidrera, li tocà a ell lliurar l'ànima a Déu.

III

LA RENAIXENÇA AL ROSSELLÓ, DESPRÉS DE LA MORT DE VERDAGUER

Mancada dels dos personatges que l'havien posada en marxa, pogué semblar un moment que l'obra del renaixement rossellonés restaria paralitzada. Més no fou així, venturosament; d'altres l'empenyerien amb renovat fervor, donant-se el cas que, a través de llur actuació, l'esperit de Verdaguer es féu més palès encara, per no haver-hi ara el poeta que s'oposés que el seu nom fos pronunciat.

L'home providencial que continuaria, amb altres recursos, els somnis de Verdaguer i Pepratx en el període immediat, fou el gran bisbe d'Elna i Perpinyà, monsenyor Juli Carselade du Pont. Procedia d'una noble i distingida família del departament gascó de Gers, i havia nascut en 1847, dos anys més tard que mossèn Cinto.

Ambdós es van conèixer a Barcelona, l'agost de 1895, en una llibreria de la Rambla. En aquella època, el poeta es debatia al com del seu Calvari, i Carselade no era bisbe encara, si bé prou conegut com arqueòleg i historiadore. Promogut, quatre anys després, bisbe de Perpinyà «o millor dir, bisbe de Canigó», segons expressió seva, en la primera pastoral als seus diocesans saludà el gran i admirat poeta-sacerdot, tot citant els quatre primers versos de la poesia «Els dos campanar». Ell que no tenia una gota de sang catalana

ni havia sentit parlar abans aquella llengua, confessà més endavant que va sentir-se català com el que més en ser ungit bisbe del Rosselló. I diu que des d'aquell dia, pensant sempre en mossèn Cinto, va somniar restaurar el monestir de Sant Martí del Canigó. Mogut ja per aquesta idea, tingué un carteiig amb el poeta, i quan aquest va anar a Perpinyà per la mort de Pepratx, l'hostatjà al palau episcopal, a on diu que pactaren moltes coses, «sobretot de pregar i fer pregar» per l'èxit de l'empresa.

Amb poc més que hagués viscut, Verdaguer hauria sabut que aquella es realitzava, tot provocant un esclat del més pur catalanisme. Va traspasar el dia 10 de juny, i el mes abans la festa dels Jocs Florals barcelonins fou suspesa, quan el públic estava congregat ja al saló de Llotja. Qui li havia de dir que aquell any els Jocs es celebrarien al Canigó?

En una pastoral de 16 d'octubre del mateix any (1902), el bisbe Carselade feia saber que a la fi havia sigut adquirida, «rescatada» l'antiga abadia de Sant Martí i exhortava els catalans de les dues vessants a reconstruir aquell «bressol de llur comuna història». «Canigó» —hi deia—, rei del Pirineu català, encarna per vosaltres, com per nosaltres, el geni i les tradicions de la raça... L'església de Canigó que tenim de restaurar, no és tan sols dels rossellonesos, sinó que és de tots els bons fills de Catalunya, que poden reivindicar-la com a herència del avis. Si els tractats entre reis la van fer francesa, no ha deixat de ser catalana, pels seus orígens, pels seu estil, per set segles de gloriosa història... Quan aixecada de ses ruïnes, la rejuvenida basílica s'alcarà sobre la teulada pirinenca per a saludar la Mare de Dú de Montserrat amb la veu bronzejada del seu gegantesc campanar, llavors tots els fills de Catalunya, de Salses a Tortosa, aplegats en un immens i germanívol cor, podran cantar l'himne de Jacint Verdaguer:

*De França o bé d'Espanya,
uns i altres som germans;
no el trenca una muntanya
l'amor dels catalans.*

Ensems el prelat invitava el consistori del Jocs Florals a celebrar l'acte d'aquell any a Sant Martí, fent-lo coincidir amb la presa de possessió del lloc.

Les paraules episcopals trobaren ací ressó. Acceptada la invitació, el dia 11 de novembre, festa de sant Martí, dues mil persones en opinió de Falguere, unes cinc mil segons monsenyor Carselade, moltes de la banda nostra, pujaren al Canigó en processó, tot cantant aires de Montserrat i Font Romeu, de les «Muntanyes regalades» i els goigs de Sant Martí. El bisbe oficià de pontifical; després pronuncià un abrandat discurs en català i resà una absolta pel comte Guifré i la comtessa Guisla, Oliva i els monjos enterrats a Sant Martí.

«Havent dinat, la vella església enrunada es convertí en saló dels Jocs Florals. L'estendard del comte Guifré i les eures foren els únics ornaments de

l'estança; el sol entrava manyac per l'espai que abans era clos per la volta del cruer.» Tot va ser emotiu en aquells Jocs. La flor natural, que guanyà un sacerdot, mossèn Costa i Llobera, consistí en un manat de flors collides a Sant Martí mateix. Monsenyor Carselade, que presidia, obrí l'acte amb una vibrant allocució, en què digué:

«Dames i cavallers, us parlaré en català, per ser catalana aquesta festa i català el romiatge que haveu fet a aquest lloc il·lustre, bressol de la raça catalana. Avui celebrem aquí la festa del renaixement de les lletres catalanes... Teniem l'honra grandíssima de posseir un poeta admirable, com no n'hi ha hagut cap més al món, el gran Verdaguer, l'il·lustre cantor de les fantàtiques llegendes d'aquesta muntanya catalana. Ai de nosaltres! la mort ha trencat la seva lira. Avui, quin dia de satisfacció no seria per ell en veure ressorgir de ses ruïnes aquesta venerable església i aquí mateix celebrar-hi, en vostra companyia, la festa de les lletres catalanes!» I després d'aquest homenatge a l'admirat i volgut poeta, el bon bisbe continuava: «No hi ha cap foraster avui al Canigó; meitat de França i meitat d'Espanya tots som de Catalunya. Siau benvinguts germans: aquesta casa és vostra... Aquest acte no té res de profà, és sant com el primer. Mireu, senyors el lloc on som reunits si és profà? És la casa mateixa de Déu... La fe i la llengua d'un poble són inseparables. Déu ho ha volgut així... Tenim nosaltres catalans, un idioma conforme al ser de nostra raça. Allò que Déu ajunta que no ho separi l'home... He observat que els pobles a on ha minvat el parlar català, també ha minvat la fe... És per aquesta raó que el renaixement literari català és una renaixença religiosa... No us puc expressar el goig immens que omple mon cor en veure els fills del Canigó i els fills de Montserrat aplegats en aquesta casa santa, als peus de la Mare de Déu... Sapiguen, senyors, que la reina del Canigó no entén altra llengua que la catalana: reseu-li, doncs, la Salve en català; canteu-li vostres cançons en català...» Com devien ressonar, en un escenari grandios i evocador com aquell, les paraules episcopals, ungides amb el més pur sentiment que pot tenir l'home!

El mateix dia de sant Martí de l'any següent, el bisbe pogué beneir l'església del monestir restaurada. Des d'aleshores, el millenari casal canigonenc ha estat, com un altre Montserrat, un imant que ha atret el cor dels catalans, ensem d'Espanya i de França, i representa el símbol de la unió de tots ells.

Merescudament, el bisbe d'Elna va ocupar una altra vegada el seient presidencial dels Jocs Florals barcelonins, els de l'any 1914. En el seu discurs va recordar, amb emoció, els Jocs celebrats al Canigó dotze anys abans, els quals considerà com el punt inicial de l'efectiva renaixença catalana al Rosselló. «Haveu sembrat la bona llevor en nostra terra rossellonesa» —digué—. I per demostrar el progrés de la llengua catalana deprés d'aquells Jocs, féu esment que a Perpinyà, el 4 de juny de 1910, hom havia celebrat els primers Jocs Florals del Rosselló, Conflent, Cerdanya i Vallespir; s'havien creat dues revistes redactades en llengua catalana, i els diaris i setmanaris publicaven obretes catalanes. «No crec, senyors, que sigui necessari dir-vos que el clero

fa de cap de colla en aquell moviment». I donava la següent raó d'això: «El sacerdot és naturalment empradat per tot el que lliga o relliga el poble a les tradicions de fe del passat.» Com exemple posava mossèn Bonafont, rector d'Illa, que signava «Lo pastorellet de la Vall d'Arles», autor d'inspirades cançons populars. «Heus aquí», acabava dient, «quin ha estat el garbós resultat de la celebració dels vostres Jocs Florals a Sant Martí del Canigó».

Monsenyor Carselade du Pont, que va expressar en vida la seva voluntat de ser enterrat en l'església de Sant Martí, als 85 anys encara es veia amb pit per pujar el Canigó. L'històric lloc s'havia convertit en escenari de repetits actes de cordialitat, i el que hi portà el bisbe a aquella avançada edat (24 juliol de 1932) va ser motivat pel lliurament, que ensems feren el consistori dels Jocs i els olotins, de la vella campana major del cenobi canigonenc, la campana «Martina», que per espai d'anys havia romàs a l'església del Tura d'Olot. Monsenyor Carselade digué el significat del retorn de la campana «al seu bressol centenari», i en penyora d'agraïment regalà el propi calze al batlle d'Olot. En el mateix acte, mossèn Bartomeu Barceló, en nom de la penya «La Tramuntana» de Figueres, ofrenà una placa de bronze, que honorava ensems Verdaguer i el bisbe, destinada a la font del Record. La col·locació de la placa hagué d'ajornar-se, i tingué efecte l'any 1952, coincidint amb el cinquantenari de la mort de Verdaguer i de la restauració del monestir. Obra de l'escultor Gustau Violet, mostrava encarats el cantor del Canigó i el restaurador de Sant Martí, tenint per fons la muntanya i el cenobi. El bisbe Carselade feia temps que havia traspassat.

Era arribada l'hora de les làpides memoratives. El dia 11 de novembre de 1945, any del centenari del naixement del poeta, hom va descobrir-ne una altra en la façana de la casa de Pepratx, a la plaça Aragó de Perpinyà, que deia: «En aquesta casa de Justí Pepratx, traductor de *L'Atlàntida*, habitava, quan venia a Perpinyà, mossèn Jacint Verdaguer, poeta nacional de Catalunya, MCMXLV». Un carrer de la mateixa ciutat portava ja el nom del poeta.

Sigui'm permès acabar aquest ràpid recompte recordant que, no fa gaires anys, la prestigiosa torre romànica del monestir de Cuixà es dreçava encara damunt un pilot de ruïnes; d'allí havia procedit el grup de monjos que va bastir Sant Miquel i estengué la civilització cristiana a la Catalunya antiga. Darrerament aquella abadia ha estat també reconstruïda i la vida monàstica hi torna a florir. Santa Maria de Ripoll, Sant Martí del Canigó i Sant Miquel de Cuixà! Les restauracions d'aquests tres antics fogars de la fe dels catalans són les tres gemmes precioses que adornen la corona de glòria de l'autor de *Canigó*.

Poc sospitava mossèn Cinto, l'any 1879, la primera vegada que anà al balneari de La Presta, que posaria arrels tan fondes al Rosselló i que la seva llavor catalanesca s'escamparia per aquelles comarques amb tant profit.

Que Verdaguer, amb el seu poema, provoca el desvetllament català al Rosselló, és un fet innegable, com ho és també que aquell moviment va adoptar la seva orientació espiritual, caracteritzada per la identificació de les

idees-sentiments de fe i pàtria. A això es degué que els rossellonesos s'incorporessin a la Renaixença adscriuint-se, de bell antuvi, al grup tradicionalista. Si al Rosselló Pepratx representà el paper d'un Aguiló, Carselade fou una digníssima rèplica del bisbe Morgades. No hi ha dubte que aquesta sòlida base va assegurar allí la continuïtat del sentit català fins avui.

Recolzant, la restauració de l'esperit català al Rosselló damunt tres columnes —mossèn Cinto, Pepratx i monsenyor Carselade—, en les noces de diamant de *Canigó* l'homenatge al nostre gran poeta no fóra complet, no prou just, si hi excloguéssim el record d'aquelles dues nobilíssimes figures, amb les quals l'esperit d'ell estigué tothora íntimament compenetrat.